

Öz

Mimarlıkta yersizleşme, mimari ürününün, herhangi bir coğrafi bölgeye, kültürel yapıya, düşünsel dizgeye ya da zamana ait olamaması; burada ya da orada, bu zamanda ya da o zamanda üretiminin fark etmemesi; kendine bir yer-yurt edinemesi ve tekil bir öge olmanın ötesine geçemeyişi olgusudur. Başka bir deyişle mimari tasarımı yönlendiren veriler bütünü olarak yerleri yer yapan niteliklerin giderek ortadan kalkması, çevrenin iletişimsel gücünün azalması, mimarlık kuramında ise söylemlerin anlatımsal bütünlüğünün kalmayıp, kavramların ait olduğu düşünce yurtluklarından kopması sürecidir. Özetle yersizleşme, fiziksel çevreden kültürel değerler bütünlüğüne, tarihsel dönemsellikten kuramsal dizgeye çeşitli boyutlarda ya da kavrayışlar altında görülen bir bağlamsızlaşma sorunudur.

Bu çalışmada öncelikle böyle bir olgunun varlığı, mimarlık disiplini açısından bir sorun olarak görülüp görülemeyeceği sorgulanmış, sorunun kaynakları, sınırları ve etkileri araştırılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda mimarlık disiplini açısından “yersizleşme” için yeni bir kavramsallaştırma hedeflenmiştir. Konu, bu çerçevede “Yer”, “Yersizleşme” ve “Yerin –Yeniden- Üretimi” olmak üzere üç ana bölüm halinde ele alınmıştır.

Abstract

In architecture, “deterritorialization” refers to the notion that an architectural product does not belong to any geographical region, cultural structure, or intellectual system, nor to any moment in time; it makes no difference whether it is constructed here or there, at this time or at that time. It concerns not finding itself a place/territory and not becoming something more than a singular element. It is the disappearance of the qualifications of the data which direct an architectural work and which make the place itself, a decrease in the communicational power of the environment and, in architectural theory, it is the disappearance of the integrity of the separation of concept and the thought. Briefly, deterritorialization is a matter of breaking away from the

observable context, away from the physical environment and cultural values, historical periodicity and a theoretical system.

In this paper, the existence of this concept is discussed to find out whether it might be an architectural problem or not. The main aim of this study is to conceptualize the term “deteriorisation”.

Anahtar kelimeler:

Mimarlık, Yer, Yersizleşme, Küreselleşme, Tasarım

Keywords:

Architecture, Territory/Place, Design, Deterritorialization/Placelessness, Globalization

Mimarlıkta Yersizleşme ve Yerin-Yeniden Üretimi

Doktora makalesi

Rıfat Gökhan KOÇYİĞİT, Danışman Prof. Fatih GORBON
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,
Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

*Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Bölümü, Bina Bilgisi Programında “Mimarlıkta Yersizleşme ve Yerin Yeniden Üretimi” başlıklı doktora tezinden oluşturulan bir makaledir. Makale metni 01/02/2012 tarihinde dergiye ulaştırılmış, 08/02/2012 tarihinde basım kararı alınmıştır. Makale ile ilgili tartışmalar 31/12/2012 tarihine kadar dergiye gönderilebilir.

Giriş

Bu çalışmada, “zaman”, “mekân” ve “yer” kavrayışlarının bilgi kuramı açısından genel bir değerlendirmesi yapılarak 1960’lardan bu yana mimarlık disiplini için geliştirilen yer kuramları incelenmiştir. Söz konusu kuramlarla bağlantılı bir biçimde ele alınan ve çalışmanın ilgi alanının odağında yer alan “yersizleşme” olgusu, hem mimarlık kuramını ilgilendiren kavramsal boyutlarıyla hem de mimarlık uygulamasını doğrudan ilgilendiren fiziksel çevrede görülen boyutlarıyla tarihsel perspektif içerisinde çözümlenmiştir. Bu çerçevede elde edilen kavramsallaştırma doğrultusunda çerçevesi belirlenen “Yerin –Yeniden- Üretimi” kavramsallaştırması ile mimarlık etkinliğinin ele alınan sorun karşısında pozisyonu sorgulanmıştır.

1. Yer

1.1. Zaman Mekan Yer Kavrayışları

Zaman, mekân ve yer kavramları, birbirleriyle ilişkili ve bir arada tüm

kuramlar için gerçekliğin, varoluşun çerçevesini belirlemede kullanılan düşünsel araçlardır.

Geride bıraktığımız yüzyılın pek çok düşünsel alanında olduğu gibi mimarlık kuramında da en temel sorunsallardan birini, Kartezyen felsefeye dayalı Öklidken/ mekân önermesi ile eşdeğer aralıklara göre bölünmüş soyut zaman kavrayışının yeniden sorgulanmaya açılması olarak tanımlayabiliriz. Rönesans’tan bu yana Modernleşme sürecine eşlik eden başlangıcı ve sonu olmayan, eşit aralıklara bölerek kavramsallaştıran, homojen nitelikli, anlama kayıtsız, soyut bir içeren olarak boş zaman ve mekân kavrayışlarında yaşanan kriz Mimarlık kuramını da derinden etkilemiştir.

Bu bağlamda, Kartezyen felsefeye dayalı Öklidyen mekân önermesinde yalnızca konum bildiren, matematiksel formüllerle birbiriyle ikame edilebilir spesifik noktalar olarak tanımlanan, zaman ve mekânla

modellenen dört boyutlu kavramsallaştırma içinde boyutsuz bir nokta, ya da elle tutulur gerçeklikte bunların birlikteliklerinden oluşan üç boyutlu bir sınırlandırma olarak tarif edilen “yer” kavrayışı da sorunlu bir hal almış ve kavramın içeriği yeniden tartışılmaya başlanmıştır.

Mimarlık alanında bu tartışmanın genel çerçevesi ilkin, 20. yüzyılın ikinci yarısında pek çok disiplini etkisi altına alan görüngübilim² (fenomenoloji) temelinde ele alınmıştır.

1.2. Mimarlık Kuramında Mekânsal Çözümleme Aracı Olarak Görüngübilim ve Yer

Husserl’in görüngübilimi ve Heidegger’in zaman-mekân kavramı konusundaki varoluşçu çözümlenmeleri, kartezyen felsefeye dayalı soyut mekân kavrayışı karşısında, elle tutulur gerçekliğe, insan ilişkilerine bağlı anlamsallığa işaret eden görüngülere dayalı bir “yer” kavramını öne çıkarmıştır (Nalbantoğlu 1999, 130-143).³ “Şeylere dönüş” olarak da nitelendirilebilecek bu gelişme, modern insanın deneyim yoluyla elde etmediği bilgiyi kullandığı için çevresine ve kendisine yabancılaştığı savından yola çıkmaktadır. Buna göre, gerçeklik aslında insanın yanı başındadır. Ağaç, toprak, su, rüzgâr, mevsimler gibi duyuyla algılanabilir şeylerle aramıza giren atomlar, moleküller, sayılar gibi düşünsel modellere her zaman kuşku ile yaklaşmalı; bunların araçsallığını unutmamalı ve bunları gerçeklik olarak kabul etmemek gereklidir (Norberg-Schulz 1983, 61-68). Şeylerle insanın arasına giren en önemli düşünsel model ise eşdeğer bölümlenmiş saat zamanı ile öklidyen geometrinin soyut,

matematiksel mekândır. Görüngübilimsel bakışa göre “yer”, matematiksel mekânın koordinatlarının belirlediği bir noktadan, ya da bunların oluşturduğu nesnel bir “konum”dan daha fazlasını ifade eder. Yeri var eden, uzlaşımsal soyut bir koordinat sistemi değil şeylerin kendisidir. Şeyleri algılayış biçimimiz yerlerin niteliğini belirler. Şeyler ya da onları algılayacak kimse yoksa yer de yoktur. Yer, soyut mekân kavrayışında olduğu gibi hâlihazırda bir içeren ya da zarf değildir. Heidegger’in deyişiyile⁴ (Nalbantoğlu 2005, 149) nehrin üzerine köprüyü kurmadan önce orada bir yer olduğundan bahsedemeyiz. İnsan şeyleri algılayarak, dönüştürerek ya da üreterek yerleri var eder. Yer ile insanın varoluşu arasında derin bir bağ vardır. İnsan yaşayabilmek için bilinmeyen bir evrenin ortasına evini inşa ederek yeri var eder.

Özetle, varlığı, olayı ve gözlemleyeni, dolayısıyla bunların belirlediği, görünür hale getirdiği yeri önceleyen, zaman - mekân kavrayışının bunlara göre yeniden kurulabileceğini varsayan bu sava göre olayları ve varlıkları nasıl farklı biçimlerde algılıyor ve bunlara farklı anlamlar yüklüyorsak o derecede farklı zaman - mekân modelleri geliştirebiliriz.⁵ Zaman ve mekân algılayabildiğimiz ve idrak edebildiğimiz yerlerin ve olayların toplamıyla sınırlıdır.

Heidegger’in Antik dönem düşüncesine geri dönen bu varoluşçu fikir yürütmeleri, mimarlık kuramını da derinden etkilemiştir (Nesbitt 1996, 29). İlkin, Christian Norberg-Schulz, (1963, 3-10) Heideggerci bakış açısıyla, modern mimarlığın yalnızca soyutlanmış bilgiyi kullandığını, bu nedenle verili çevrenin gerçeklerinin tasarımı yeterince deneyimlenemediğini

¹ M.Ö. 300 yıllarında Öklit, 13 ciltlik Elemanlar adlı kitabında, aritmetik ile düzlem ve uzay geometrilerinin dayandığı temel kuralları ve aksiyomları (ispat edilmeden kabul edilmiş önerme, postula) sistematik bir şekilde geliştirmiştir. (Demirtaş, 1986)

² Görüngübilim konusuna bu yazıda yer veriyorsak kavramlarının karşılaştırıldığı “yersizleşmenin kavramsal boyutları” başlığı altında ayrıca daha kapsamlı olarak değinilmektedir.

³ Heidegger 1967 Nisanında Yunan Bilimler ve Sanatlar Akademisi’ndeki konuşmasında bu konuya özellikle değinir: “Eğer zaman - mekân ve bu ikisinin birlikteliği, onları yöneten açıklık hali tarafından sağlanmasaydı, hiç bir mekân şeylerin yerine ve düzenine yer veremez, hiç bir zaman da olacakları -saatlerle yılların geçişini, yani yayılma ve geçme süresini-zamanlaştıramazdı. [“Kein Raum könnte den Dingen ihren Ort und ihre Zuordnung einräumen, keine Zeit könnte dem Werden und Vergehen Stunde und Jahr, d.h. Erstreckung und Dauer zeitigen, wäre nicht dem Raum und der Zeit, wäre nicht ihrem Zusammengehören schon die sie durchwaltende Offenheit verliehen.”] M. Heidegger, “Die Herkunft der Kunst und die Bestimmung des Denkens,” Denkerfahrten: 1910-1976 (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1983)

⁴ “Bir ırmağın bir yakasından ötekine çekilen bir köprü, artık onu tasarlayanlar ve inşa edenlerden bağımsız bir ‘şey’ olarak aslında gökyüzü ile yeryüzünü, ölümler ile kutsal olanları çevresinde toplar [versammelt], bu dörtlüğü bir araya getirir. Bunu gerçekleştirirken de söz konusu bir araya geliş gerçekleştiği bir ‘yer’i [Der Ort] sağlamış olur. Bunun anlamı şudur: köprü önceden varolan bir yere gelmemekte, tersine o yeri yaratmaktadır “Demnach empfangen die Räume ihr Wesen aus Orten und nicht aus dem” Raum.”

⁵ Zaman ve Mekânın

görüngübilimsel bakışla yeniden değerlendirilmesi mimari tasarıma konu olabilecek yerlerin kendine özgü bir ya da daha fazla zamanı olabileceği yönündeki bir düşüncenin kapılarını aralamıştır. Örneğin, zamanın daha yavaş ya da hızlı aktığı, dalgalandığı, dayanıksız veya dayanıklı olduğu, kırılanlaştığı, sıçramalar yaptığı, döngüsellik yoluyla tersinir olduğu yerlerden, dahası böylesi yerlerin tasarlanabilir olduğundan bahsetmek mümkündür. Böylesi zamansal farklılıkların algılanıp işlenebilmesi tipki zaman için de geçerli olan homojenleştirilmiş bir mekân anlayışıyla değil, mekânsal farklılıklara işaret eden yer anlayışıyla mümkün olabilmektedir.

öne sürmüştür. Modern mimarlığın kavrayışıyla çevre, rakamlar ve soyut grafiklerle ifade edilen bölgelerden oluşmakta; bunların birbiriyle ilişkileri ise ancak ideal bir durum için geçerli olabilecek “işlev” ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu da türdeş ve kimliksiz çevreler üretiminde ve insanın çevresine yabancılaşmasındaki sorunlu bakış açısına işaret etmektedir (Norberg-Schulz 1971, 29-42). Yapılması gereken, çevreyi var eden şeyler üzerine yeniden düşünmek, bunların niteliklerini kendi varoluşsal gereklilikleri içinde saptamak ve yerlerin karakterini tespit etmektir. Schulz’a göre bir Antik Roma kavrayışı olan “yerin ruhu” aslında yerin karakterinin belirlendiği atmosferi anlatmaktadır (Norberg-Schulz 1976, 3-10). Benzer şekilde Finli mimar kuramcı, Juhanni Pallasmaa da (1986, 22-25) çevrenin iletişimsel gücünün giderek azaldığını vurgulayarak yere ait imgenin önemine dikkat çekmiştir.

Öte yandan, şehircilik alanında Kevin Lynch’in eşikler kuramı (1960, 12-45), Colin Rowe ve Fred Kotter’in şehirlerin melez karakterini kavramsallaştırmaya çalıştıkları “Collage City” (1979) ve Gordon Cullen’in “Townscape” (1975) çalışması benzer şekilde varsayımsal bir mekân kavrayışıyla değil özelleşmiş yer algılayışıyla çözümlenebilir gerçekliklere işaret etmektedir. Bu açılımlarla “Yer” kavramı, mimarlık ve şehircilik alanında o zamana kadar görülemeyeni görmek, hesaba katılmayana işaret etmek, yeni çağrışımlar uyandırmak açısından oldukça kritik bir kuramsallaştırmaya aracılık etmiştir.

1.3. Tarihsel Gerçekliğin Sahnesi Olarak Yer

Bunların ötesinde görüngübilimsel yer

kavrayışı mekânın aynı zamanda tarihsel gerçeklerle beslenen sosyal ilişkileri simgelediği anlamına gelmektedir. Modernleşme süreci ile birlikte mahallerin, bölgelerin böyle bir potansiyeli olduğu, politik bir nosyonla anlaşılabileceği, dahası bunun mimarlık kuramının bir parçası olabileceği potansiyeli göz ardı edilmiştir (Colquhoun 1989, 251). Yer bu kavrayışına işaret eden bir kuramsallaştırma, 1960’ların İtalya’ında ortaya çıkmıştır. Tarihin en fazla duyumsandığı yerde, Venedik’te “locus”un varlığı ve “yerin ruhu” inkâr edilemez bir gerçekliktir. La Tendenza olarak da bilinen düşünce okulu⁶ içinde Vittorio Gregotti “çevrenin, sosyolojik, ekolojik, yönlendirici öğeleri zihinlerimizde kendi kalıpları içine hapsedilmemeli, mimarlığın materyali haline gelmeli” (1985, 28-34) diyerek mimarlığın “yer”in dönüştürülmesi sürecinden başka bir şey olmadığını anlatmaya çalışmıştır. Aldo Rossi ise kentin gerçekliğini “Artifaktlar”da⁷ aramıştır (Rossi 2006, 96). Ona göre bu gerçeklik, belli bir zamandaki anlamını ve işlevini aşarak, zamanın aşındırıcı etkisine karşı kalıcı olanı ifade etmektedir. Kolektif bellek, şehre ilişkin anılarımız, yaşayış biçimimizi belirlediği için mimarlığın esin kaynağı haline gelmelidir. Manfredo Tafuri (2000, 2-35 ve 1980, 170-182) ise yeri, politikanın ve ekonomik mücadelelerin arenası olarak yorumlamış, Aydınlanma Dönemi’nden beri mimarlığın bu arenada nasıl araçsallaştığını sorgulamıştır.

Ancak görüngübilimin etkisiyle gelişen yer kavrayışının tasarıma dâhil edilmesinde sıkıntılı bir yan olduğu Sola’ Morales (1997, 93-107), Eisenman (2006, 171) vb. pek çok son dönem kuramcı tarafından dile getirilmiştir. Bu ölçüye gelmeyen antik dönem ruhuna, nasıl yeni bir elbise

⁶ İtalya’da kurulan bu düşünce okulunun resmi adı “Architectural Institute of the University of Venice” dir.

⁷ Rossinin sık kullandığı bu kavram, insan elinden çıkma şey anlamında Türkçeleştirilebilir.

dikileceği daha açık bir ifadeyle yeni çevrelerin üretiminde tasarım sürecine nasıl dahil edileceği sorusu karşısında Rossi'nin önerdiği yol analogidir. Tarihi elle tutulur, gözle görülür hale getiren artifağdıkları var eden biçimlerin analogisi. Ona göre, kolektif hafızanın süzgecinden geçerek zamana meydan okumuş biçimler, kalıcılığın ve yere özgü mimarlığın garantisidir. Analogi yoluyla modernizmin tüdeşleştirici etkisine karşı binalara kimlik kazandırmak da olanaklıdır. Böylece kenti oluşturan biçimlerin öyküsü, uzun süren modernizm molasından sonra kaldığı yerden yoluna devam edecek ve kentsel mekânda tarihsel sürekliliği yeniden sağlamak mümkün olacaktır.

Rossi'nin analogisi İtalya'yı aşarak 80'lere kadar kapitalist üretim ve tüketim ilişkileri içinde çeşitlenerek varlığını korumuştur. Ancak mimari tasarımda tarihsellik sağlanan bu analogik yaklaşıma eşlik eden bir dizi soru da her zaman gündemde kalmıştır. Ortaçağdan kalma kent örüntülerinden elde edilecek mekânsal kodların günümüz metropollerinin hızlı değişkenlik gösteren karmaşık sorunları karşısında geçerli çözümlerin oluşturulmasında bir çıkış yolu sunup sunmadığı; kenti var ettiği varsayılan biçimlerin bugün yeniden kullanımının kimin bakışına göre, hangi kritere göre belirlenebileceği gibi soruların yanında tarihsel biçimlerin bugün yeniden tasarıma dahil edilmesinin fiziksel çevrede bir anakronizm sorunu yarattığı yönünde bir eleştiri de geçerliliğini korumuştur.

Peter Eisenman (2006, 171), Rossi'nin "Şehrin Mimarisi"nin Amerikan basımının ön sözüne Jacques Derrida'nın şu sözleriyle başlamıştır: "...Yalnızca artık yaşanmayan ve terk edilmiş değil, aynı zamanda anlamın ve kültürün hayaletleriyle dolu bir şehir, işte şehri doğaya

dönmekten alıkoyan bu hayaletlerin varlığıdır." Ve yazısında şu satırlara yer vermiştir: "Analojinin zamanı, tarih ve hafızanın bu çift odaklı merceği, kronolojik zamanı (olayların zamanını) ve atmosferik zamanı (yerin zamanını) içine alarak yıkar: Yer ve Olay locus solus artı zaman- yer. Analojinin yeri böylece gerçek şehirden soyutlanır... Analojinin yeri bir hiçbir yerdir; ama tam da hem tarih hem de hafızadan kaynaklandığı için modernist ütopyanınkinden farklı olan hiçbir yer..."

Eisenman'a göre Rossi, dünü, bugünü ve geleceği yerinden ederek bir "hiçbir yer"e ulaşmıştır. Yeri anlamak, yeri üretmek için çıkılan yol, her yerde tekrar edilebilir, her zamana ait olabilir ya da hiçbir zamana ait olamaz bir hayaletlerin mimarisi ile sonlanmış. Bölgeselcilik fikrinin geldiği nokta da bundan başka bir şey değildir. Benzer şekilde kent kuramında da yer kavrayışına ilişkin sıkıntılar vardır. Sınır tanımayan biçimde büyüyen şehirlerin çok katmalı sorunlarını tanımlayabilmek, bunlara çözüm getirebilmek "yer" kavrayışıyla pek mümkün görünmemektedir. Yan yana yaşayan yabancıların şehirlerinde sosyal ilişkiler, aynı sokakta, aynı bölgede ikamet etmekle tanımlanamadığı için yerlerin Antik dönemdeki gibi politik simgeselliğinden bahsetmek de artık pek olanaklı değildir. Şehirlerin tarihleri ise merkezde bir avuç kalmış ortaçağ dokusundan başka bir şey değildir.

1.4. Kültürel Direnç Alanı Olarak Yer ve Eleştirel Bölgeselcilik

Bu sıkıntılar karşısında Alexander Tzonis ve Liane Lefaivre (1990, 22-33) tarafından "Eleştirel Bölgeselcilik" adıyla yeni bir kuram geliştirilmiştir. Modernleşme deneyiminin yere eleştirel bir bakış ile uygulandığı bu çerçeve; ışık, su, toprak

gibi doğal veriler ile yapıyı çevreden elde edilen kültürel verileri dikkate alan bir tasarım anlayışıyla yere ilişkin tarihsel sürekliliklerin korunmasını öngörmektedir. Ancak, yer ile üretim arasında diyalektik bir etkileşimle sağlanabilecek bu süreklilik, küreselleşme ile geç kapitalizmin sunduğu yersizleşmiş bir kültür inşasına karşı direnç gösterilebilecektir. Seçmecî bir tavrı benimseyen bölgeselciliğin de yersizleşmenin başlıca kaynağı olarak eleştirildiği bu kuram, Kenneth Frampton'ın (1983, 147-162) etik açılımlarıyla düşünsel perspektifini genişletmiştir: Mimarlık özerk bir sanat olmaktan çok toplumsal sorumluluk nosyonuyla yürütülmelidir.

1.5. Yer Kavrayışının Sorunsallaşması

Bu kuramın hemen yanı başında Deleuze'un fiziksel varlıklara karşın olay'a öncelik veren düşünsel perspektifinden beslenen yeni bir paradigma üretilmiştir. Buna göre bir düşünsel model olarak sunulan "yer" ve onun tasarıma dayattığı "bağlam" artık geçerliliğini çoktan yitirmiştir. Küreselleşmenin yarattığı her şeyin her an her yerde ve birbiriyle ilişki içinde olabileceği yeni bir mekânsal gerçeklik vardır. Bu gerçekliğin içinde "yer" ile tanımlanan değerlerin sürekliliklerinden ve birbirleriyle tarihsel nedensellik ilkesine bağlı ilişkilerinden bahsetmek olanaksızdır.

Böyle bir durumda şu soru önem kazanmaktadır. Görüngübilimle mimarlık kuramına giren bir düşünce modeli olarak "yer"i, bugün tasarımda geçerliliğini koruyan bir ölçüt ya da tasarım çerçevesi olarak görmek mümkün müdür?

Jameson (2002), "Dil Hapisesi" başlıklı çalışmasında düşünce tarihini, düşünce modellerinin tarihi olarak yorumlar.

Örneğin, "organizma", "doğal ayıklama", "atom çekirdeği" "elektronik alan" ya da "bilgisayar" birer kavram olarak belirli zamanlarda icat edilmiş düşünce modelleridir. Modellerden beklenen ise doğal dünyayı anlamamızı sağlamaları ve insan gerçekliklerini aydınlatmalarıdır.

Bütün modellerin ise önceden kestirilebilir aşamalara sahip bir ömrü vardır. Modeller, başlangıçta yeni kavram, yeni enerji niceelikleri ortaya çıkarır, bir yığın yeni algıya ve buluşa izin verir, yeni bir boyutta yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olur, bu da geniş bir yeni çalışma ve araştırma ile sonuçlanır. Bütün bu başlangıç aşaması boyunca modelin kendisi sabit kalır, çünkü büyük bölümüyle, yeni bir evren görüşünün elde edilip listelenebileceği bir aracı görevini görür.

Modelin tarihinin düşüş yıllarında, modelin yeniden düzenlenmesi, incelenme nesnesiyle yeniden karşılaştırılması gibi çabalar ortaya çıkar. "O zaman araştırma, modelin yetersizliğinin giderek sürükler gibi olduğu yanlış sorular ve ikilemlerden tedirgin olup, pratik olmaktan çok kuramsal olma, yeniden kendi ön varsayımlarına (modelin asıl yapısına) dönme eğilimi gösterir. Örneğin "eter" [aither] ya da "ortak bilinç" akla gelir burada. Sonunda model bir yenisiyle değiştirilir" (Jameson 2002, 7).

Buna göre, mimarlık kuramında görüngübilimden kaynaklanarak geliştirilen bir düşünce modeli olarak "yer" in başlangıç aşamasında, yapıyı çevreye dair insan gerçekliklerinin anlaşılmasında yeni enerji alanları yarattığı ileri sürülebilir. Ancak zamanla bu niteliğini kaybetmesi gibi bir durumun da söz konusu olduğu, "Eleştirel Bölgeselcilik" kuramının ise modelin ömrünü tamamlayışındaki son aşamalarını

temsil ettiği iddia edilebilir.

Bu durumun geçerliliği yönündeki tartışma, tezde ortaya konan bir takım sorunun da oluşturulmasına kaynaklık etmiştir. Yer kavrayışı güncel tasarım sorunlarını çözümlenmekte ve bunlara çözüm getirmekte hala etkili bir araç görülebilir mi? Tasarımda, yer kavrayışının işaret ettiği tarihsel nedensellikler ve bunların var ettiği düşünülen yapı çevre ile bir bağlamsallık hala geçerli bir düşünsel model olarak sunulabilir mi? Durmak bilmeden gelişen metropollerin orta yerinde doğaya ilişkin veriler tasarımı yönlendirebilen bir bağlam oluşturabilir mi? Bu çerçevede yerin yeniden üretimi mümkün müdür? Bu sorular tezin diğer iki bölümünün temasını belirlemektedir.

2. Yersizleşme

Mimarlıkta yersizleşme olgusunu temelde iki ayrı çerçeve içerisinde çözümlenmek mümkündür. Bunlardan ilki, gerçekliği algılama, anlama ve üzerine fikir yürütme amacıyla var edilmiş düşünsel bir aygıt, kavram olarak yersizleşmedir. Bu yönüyle yersizleşme dilsel bir üründür. Bir kavram olarak yersizleşmenin anlanma biçimi, başka bir deyişle içinin nasıl doldurulduğu ve kullanıma sunulduğu, nasıl bir düşünsel dizge içerisinde iş gördüğüyle ilgilidir. Bu çalışmada kavrama anlam kazandıran düşünsel dizgelere bağlı bir çözümlenme “Yersizleşmenin Kavramsal Boyutları” başlığı altında incelenmiştir.

Yersizleşmenin çözümlendiği diğer çerçeve ise, yersizleşme olgusunun insanı çevreleyen ve mimari ürünün konumlandığı fiziksel çevrede görünür hale gelişini içermektedir. Bu da yersizleşmeyi, tarihsel bir süreç dahilinde daha somut bir biçimde mekansal izleri sürerek okumak

ve algılamak anlamına gelmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde yersizleşmenin nedenlerini ve kaynakları ise “Mimarlıkta Yersizleşme Sürecinin Kaynakları” başlığı altında sorgulanmıştır.

2.1. Yersizleşmenin Kavramsal Boyutları

Yersizleşme olgusunun kavramsallaştırılmasında 20. yüzyılın neredeyse tüm disiplinlerini etkileyen, yönlendiren görüngübilim ve yapısalcı düşünme biçimi etkili olmuştur.

2.1.1. Görüngübilim ve Yersizleşme

Ünlü düşünür Husserl tarafından geliştirilen görüngübilim⁸, evreni insan algısı, bilinci ve deneyimine bağlı görüngüler olarak yorumlama ve kavrama amacı çerçevesinde konumlanmıştır. Burada görüngü⁹, geleneksel felsefede olduğunun tersine özlerin bir yansıması ya da bunlardan bağımsız etkiler değil, özlerin kendisidir¹⁰. Görüngülerden bağımsız mutlak özler var olmadığından, mutlak bilgiye dayalı kurmaca sistemler yoluyla bunlara ulaşmaya çalışmak da anlamsızdır. Husserl’in görüngübilimini varoluşçu düşünme sistemi içerisinde geliştiren Heidegger’e göre matematik ve fizik disiplinlerinin kullandığı üçlü koordinat sistemine bağlı tanımlanan “mekân” ve mekanik saate ait zaman böyle sistemlerdir. Gerçekliği buna benzer sistemler içerisinde aramak, bunları gerçeklik olarak kabul etmek, modernleşmenin en derin sorunlarından birine, yabancılaşmaya neden olmaktadır. Bu nedenle, doğrudan deneyimimizle idrak ettiğimiz, ağaç, su, toprak, mevsimler gibi şeylere geri dönmek, bunlar üzerinde sürekli yeniden düşünmek, bunlarla aramıza giren zihinsel sistemlere şüphe ile yaklaşmak gerekmektedir. Pek çok yabancılaşma biçimindedir. Pek çok yabancılaşma biçimindedir olduğu gibi, modern insanın içinde yaşadığı çevreye yabancılaşmasının

⁸ Görüngübilim [ing:phenomenology] Eski Yunanca’da “görünüş” anlamına gelen “painomenon” sözcüğü ile “bilim” anlamına gelen “logos” sözcüğünden türetilmiş felsefe terimidir (Güçlü vd. 2002).

⁹ Köken bakımından eski Yunanca’da “görünüş” anlamına gelen “phainomenon” sözcüğünden gelen, yerleşik felsefe dilinde ise en genel anlamda duyu organlarıyla algılanabilen, gözlemlenebilen, duyulabilen, deneyimde kendini gösterebilen ya da açığa vurulan nitelik nesne, ilişki, konum, olay türünden düşünülebiyecek bütün her şeyi anlatan felsefe terimi (Güçlü vd. 2002).

¹⁰ Geleneksel felsefede görüngüler ve özler birbirinden farklı kavrayışlar anlamına geliyorlardı (Güçlü vd. 2002).

kaynağını da bu çerçevede ele almak gereklidir. Çevreyi var eden şeyleri doğrudan deneyimleyemeyen, bunları kendi gerçekliklerinden bağımsız sistemlerle kavramaya, yönlendirmeye ve düzenlemeye çalışan modern insan, çevrenin özgül karakterini, farklılıklarını, zaman içerisinde kültür yoluyla edinilen iletişimsel gücünü yok etmektedir.

Birinci bölümde incelenen mimarlıktaki yer kuramları, önemli ölçüde bu sav üzerinde temellenmektedir. Böylece görüngübilimsel bakışa göre yersizleşme, yerleri yer yapan niteliklerin giderek azaldığı, insanın çevresine bakarak nerede, hangi kültürel yapıya, tarihsel sürece göre oluşmuş bir çevre içerisinde olduğunu anlayamadığı, buna bağlı olarak aidiyet, kimlik, özgül deneyim vb. sorunlarla karşılaştığı süreç olarak tanımlanabilir. Mimari tasarım etkinliği açısından ise yersizleşme, tasarıma konu olan ürünün ait olduğu yerin tasarım sürecinde giderek azalan ölçüde etkili olmasıdır.

Mimarlıkta görüngübilimden kaynaklanan yer kuramlarının hemen hepsi, bu durum karşısında şeylere dönüş ilkesi uyarınca yerlerin deneyimle elde edilen karakterinin ortaya çıkarılmasına, mimari tasarımın ise bu kaynaktan beslenmesi üzerine odaklanmışlardır. Sorunun aynı zamanda, yersizleşme sürecine karşı konulması gerekliliği üzerine kurulu ahlakbilimsel bir boyutu da vardır.

2.1.2. Yapısalcılık ve Yersizleşme

Yersizleşmenin çözümlendiği diğer kavramsal boyut ise yapısalcılık çerçevesinde ele alınabilir. İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'ün ölümünden sonra öğrencilerine "Genel Bilim Üstüne Dersler" başlığıyla yayımlanmış derslerinde ortaya attığı düşüncelerden çıkılarak çatısı kurulmuş bir düşünme

biçimine işaret eden yapısalcılık, gerçekliği varsayılan olguları tanımlanan yapılar içerisinde inceler (*Güçlü vd. 2002*). Yapıların öğeleri hem birbirlerine hem de yapının kendisine ayrılmaz bir biçimde bağlıdır. Öğelerin tek başlarına belirli anlamları yoktur. Öğeler yan yana gelişleri, birbirlerine göre konumlanışları ile anlam kazanırlar. Yapısal sistem, yani bir araya geliş biçimleri nedeniyle yapılar her zaman öğelerin toplamından daha fazlasını ifade ederler. Bir ezgideki notalar, bir cümledeki kelimeler, harfler, sesler bu öğelere örnek gösterilebilir. Bu düşünce okuluna göre, bir mimari ürünü oluşturan kapı, pencere, tuğla, kolon, duvar vb. gibi öğelerin kendilerine odaklanmaktan çok bunların yerlerine, bir araya geliş biçimlerine, konumlanışlarına odaklanmak gereklidir. Bir mimari ürünü de salt kendi bütünlüğü içinde kavramak mümkün değildir. Ürünün hem düşünsel, duygusal, kültürel vb. hem de fiziksel alanda diğer öğelere göre belirlenebilen bir yeri, ait olduğu bir yapısal sistemi, dizgesi vardır. Mimari ürününün ait olduğu bu yapısal sistem ile ilişkiselliğini, anlamlanma şeklini anlatan kavram ise "bağlam"dır. Bağlam terimi, genel kullanımda "Herhangi bir olguda olaylar, durumlar, ilişkiler örgüsü veya bağlantısı, kontekst" (*Eren ve Gözaydın, 1988*) anlamına gelmektedir. Dilbilimsel açıdan ise, "Bir dil birimini çevreleyen, ondan önce veya sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim veya birimler bütünü, kontekst" (*Eren ve Gözaydın, 1988*) olarak yorumlanmaktadır. Bağlam, bir yandan mimari ürünün varoluşunu nedensellendiren bir amaca hizmet ederken bir yandan da ürününün eleştirisinin yapılmasına olanak tanıyan bir çerçeve sunar." Genel anlamda, mimari dil, fonksiyonel ilişki, üslup, ideolojik dizge,

¹¹ "Bağlam"ın mimarlık alanında etkili bir düşünsel aygıt olarak kullanılmasının kökeni Rowe ve Koetter'in 1975 yılında yayınlanan "Collage City" adlı çalışmasına dayanmaktadır. Modern şehirciliğin toplum mühendisliğine dayalı tümdenci/totaliter planlama anlayışının yıkıcı etkisi karşısında alternatif bir tutum geliştirmek için Roma Kentinin tarihi politik ve fiziksel özelliklerini incelemişlerdir. Buna göre şehrin fiziksel karakterinin düzenli/düzensiz, basit/karmaşık, özel/kamusal, yenilikçi/geleneksel gibi karşıtlıklar ile gestalt kuramı temelinde çözümlenebilirliğini araştırmışlardır. Savlarına göre modern planlama anlayışı düzenlemelerde evrenselliği sağlamak amacıyla, şehirlerin buna benzer bağlamlar temelinde görülebilecek kendilerine has niteliklerini yok etmektedir. Buna karşın bağlamsallık [contextualism] terimi Rowe ve Koetter tarafından kullanılmamıştır. Bu terim Schumacher'in 1971 yılında yayınladığı "Contextualism: Urban Ideals and Deformations" adlı çalışmasının etkisiyle Rowe ve Koetter'in kuramlarına dahil edilmiştir. Bu sayede bağlamsallık, "verili koşullara uyma" ya da "biçimsel uyum" anlamının ötesinde bir anlam ufkuna sahip olmuştur. "Kolaj" teriminin geliştirilmesinde Claude Levi-Strauss ve mekânsal çözümlenelerde "anti-totaliter" tavırlarının geliştirilmesinde ise "Karl Popper"ın etkileri vardır. (Nesbitt 1996, 53-54).

her çeşit kategorik kavrayışa olanak tanıyan tipolojik çözümleme vb., ürünün bağlamı olarak ileri sürülebilir. Bu durumda ürünün yeri, ele alınan dizge içindeki pozisyonu, anlamı olarak yorumlanır.

Bağlamın bir diğer biçimi ise mimari ürünün konumlandığı fiziksel çevreye, coğrafi bölgeye yani yerine ait niteliklerin, karakterin, imgenin vb. yapısal bir sistem olarak kabul edilmesidir. Bu durumda ürününün nitelikleri ile yerin nitelikleri arasındaki ilişkisellik ürünün bağlamı olarak görülüp algılanır. Bu, basit anlamda biçimsel uyum, benzeşme olarak tasarım sürecini etkileyebileceği gibi, karşıtlık, tamamlama vb. nosyonlarla da tasarım sürecine dâhil olabilir. Asıl olan yerin, niteliklerine bağlı olarak yapısal bir dizge olarak sunulması ve mimari ürünün dizgeye dâhil bir öge olarak gösterilmesi, kabul edilmesidir. Yapısalcı kavrayış içerisinde yersizleşme ise hangi şekilde ele alınırsa alınsın bağlamın iflas etmesi, kurulamamasıdır. Mimari ürünün, hem/ya düşünsel boyutta hem/ya da coğrafi, fiziksel çevre boyutunda ait olabileceği bir dizgenin bulunamaması veya kurulamaması dolayısıyla mimari ürünün kendine ait bir yerinin olamayışı, tekil bir öge olmanın ötesine geçemeyişidir. Bu anlamda yersizleşme bağlamsallıkların çözülmesi, iflas edişini anlatan bir süreci tanımlar.

2.1.3. Postyapısalcılık ve Yersizleşme

Bağlamsallıkların, yapıları oluşturan dizgelerin çözüştürülerek parçalanması, yok edilmesi, birbiri içinde eritilmesi, ayrıştırılmış disiplinler bakışlardan kurtularak ortak bir düşünce düzlemine geçilmesi ve bu yolla aklın, düşüncenin özgürleştirilmesi, yaratıcılığın önünün açılması, gibi bir amaç etrafında toplanan düşünme biçimleri ise post-yapısalcılık çerçevesinde konumlanmışlardır (Rosenau,

2002). Bu düşünme biçimi, yapısalcılığın inşa edici nosyonu karşısında yıkıcı, tahrip edici, hâkim ideoloji, iktidar karşısında konumlanıcı (çünkü iktidar her zaman yapıların gücünden beslenir) bir nosyona sahiptir.¹² Temel eleştiri noktası yapısalcılığın savunduğunun tersine hiçbir dizgenin ya da yapının özerk ya da kendine yeter olmayacağıdır (Sarup 1997, 13-26). Bu niteliklerinden dolayı “yersizleşme” post-yapısalcı düşünce okulu içerisinde son derece önemli ve temel bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Dizgesel anlatıların çökertilebilmesi, yetersizliklerinin veya geçersizliklerinin ortaya konulabilmesi için öğelerin, başka zeminlerde yeniden sorgulanabilmelerine imkân sağlanması amacıyla yerlerinden edilmesi, dolayısıyla kavramların, varsayımların düşünce yurtluklarından çıkarılması gerekmektedir. Bu düşünce biçimi ile kapitalist eylemsellikler arasındaki ilginç benzerlikleri ortaya koyan bir kavramsallaştırma Deleuze ve Guattari tarafından gerçekleştirilmiştir (Colebrook 2004, 92). İşledikleri “deterritorilization” kavramı Türkçede karşılığını “yersizleştirme”, “yurtsuzlaştırma” ya da “yersiz-yurtsuzlaştırma” ile bulmaktadır.¹³ Yersizleşmenin yalnızca felsefe metinlerindeki kavramlarla sınırlı olmadığı, toplumsal yapılardan fiziksel çevrenin üretimine kadar hayatın her alanını ilgilendiren bir olgu olarak kavramsallaştırılabilirliği açısından bu paralelliklerin kurulmasının son derece etkili yankıları olmuştur. Genel bir çözümleme ile Deleuze ve Guattari'nin (2005, 18) yersiz-yurtsuzlaştırma kavramsallaştırmasına göre salt bireyle ilgilenen kapitalizm, kilise, aile, okul ve düşünülecek her türden toprağa bağlı grubun toplumsal düzenleme yoluyla dağıtılması ya da “yurtsuzlaştırılması” amacı gütmektedir ve özü gereği şizofrenik bir dizgedir. Bununla beraber,

¹² Bu yönüyle de yapısalcılıktan bağımsız, özgül bir düşünce okulu olup olmadığı tartışmalıdır.

¹³ Deleuze ve Guattari'nin çalışmalarının Türkçeye çevrilmelerinde önemli katkıları olmuş Ali Akay (1996), “yurt” yerine “yurd” kelimesini kullanmıştır. Onun ifadesiyle, “Yersizyurtsuzlaşma”, Deleuze ve Guattari'nin buldukları Fransızca Lügatlarda olmayan bir sözcüktür. Böylece özel bir anlam taşır. Deterritorialisation sözcüğü Fransızca “territoire” sözcüğünden ürer. Ama territoire, ülke değildir; Orta Asya Türklerinde ve Moğollar-daki “yurd” anlamını taşır, çünkü özellikle göçebe halkların yaşam biçimini anlatmak ister. Göçebelerin çadırlarını kurdukları yeri bırakıp, başka bir yere çadırlarını kurmaları işlemidir. Akay'a göre “Yurt” sözcüğü ulusal devlet anlamına geldiğinden, sözcüğün sonu “d” harfiyle bitirildiğinde bu ilk anlamı kaybolur. Bu nedenle Akay, hem “yer” hem de “yurd” anlamı için yersizyurtsuzlaşma sözcüğünü kullandıklarını ifade etmiştir. (Deleuze ve Guattari 1990, 28-29) Buna karşın bu terim bazı kaynaklarda da “yurtsuzlaştırma” ile karşılanmıştır (Güçlü, 2002).

¹⁴ O nedenle yersizleşme bölümünde “placelessness” ya da “non place” gibi durağan bir kavramsal karşılık yerine, “territory” gibi hareket, eylem alanını da anlatan bir kavramsallaştırma daha yararlıdır.

kapitalizm işleyebilmek, kendi varlığını sürdürebilmek için bir takım toplumsal gruplaşmalara gereksinim duymaktadır. Bu nedenle yeni aile, devlet gibi gruplaşma biçimlerine, yani bir takım yeni toplumsallaşmaların yeniden gövdelenmesine, yer yurt edinmesine belli ölçüde izin vermektedir (Deleuze ve Guattari 1996, 81-86). Bütün bu olaylar aynı anda ve hep birlikte olmaktadır. Bütün kültürlerin yaşamı bir yandan çökertilirken öbür yandan kapitalist gerekler doğrultusunda yeniden yapılandırılmaktadır. Dolayısıyla toplumsal ilişkilerde görülen yersizleşme, nihayete eren ya da yersizleşmiş bir ortam yaratan süreç değildir. Her zaman bir ara evre olarak görülmelidir (Deleuze 1996, 63-68).

Deleuze ve Guattari'nin yersizleştirme sürecinin kavramsallaştırılabilmesi için -tezde mimarlık kuramını da yakından ilgilendirdiğini savladığımız- temel önermesi, varlık yani şeyler, bedenler yerine oluşlara, olaylara odaklanmaktır. Somut varlıklar olarak bedenler, oluşların ortaya çıkardığı anlık sonuçlardır. Varlıklara, şeylere odaklanmak hem gerçekliğin zaman boyutunu yakalamamızı engeller hem de durağan ve sorunlu bir özne-nesne ve gösteren-gösterilen ikilemine neden olur. Antik dönemden beri farklı biçimlerde süregelen varlık ve oluşa dayalı bu tartışma, çalışmanın "yer" bölümünde ayrıntılı biçimde incelediğimiz, mimarlıkta yer kuramının oluşturulmasına kaynaklık eden Husserl ve Heideggerci görüngübilimsel varoluşçu önermeleri sorgulamaya açar. Mekânsal ilişkiler, yalnızca görünür halde olan bedenler ve şeyler üzerinden kavranamaz, kavramsallaştırılamaz. Mevcut yapılı ya da doğal fiziksel çevre, yerlerin gerçekliğini kavrayabilmek ve tasarımda kullanabilmek için yeterli bir bakış açısı sunamaz.¹⁴ Dolayısıyla

Schulz'un mimarlıkta yeri şeyler üzerinden kuramsallaştırması, La tendenza'nın morfolojik çözümlenmeleri, yerin karakterini, atmosferini, politik nosyonunu çözümlenme yönündeki çalışmaları durağan bir varlık felsefesine karşılık geldikleri için sorunlu görülmektedir.

2.2. Mimarlıkta Yersizleşme Sürecinin Kaynakları

Mimarlıkta yersizleşme sürecinin önemi, bir kavramsallaştırma sorunsalı olarak düşünsel alanda yer edinmesinin ötesinde, doğrudan doğruya fiziksel çevrenin insan için değişen anlamı ve mekânsal yerleşme pratiğindeki tarihsel dönüşümlerle ilgilidir. Bu nedenle sürecin aynı zamanda -daha somut anlamda-, tarihsel perspektif içerisinde fiziksel alana yansımalarıyla çözümlenmesi önem taşımaktadır.

Fiziksel alanda yersizleşmenin mimarlık uygulamalarını etkileyen bir olgu olarak ortaya çıkması, bir düşünce kategorisi olarak "yer" in "zaman ve "mekân" olarak ayrıştırılmaya başlaması ile olmuştur. Bu aynı zamanda yaygın kullanılan bir ifadeyle modern zamanların başlangıcı olarak da ifade edilebilir. Modern öncesi dönemde başka bir anlatımla, fiziksel çevre bir bütün olarak zaman ve mekânın değişmez koordinatları ile kavranmaya başlamadan önce, dünya birbirinden yalıtılmış çok sayıda "yer" olarak kavranmaktadır. Yer kavramı, belirli bir hukuki, politik, toplumsal anlam taşımakta; kabaca belirlenmiş toprak sınırları içindeki toplumsal ilişkilerin ve topluluğun görelî özerkliğine işaret etmektedir. Dış mekânlar ise oldukça zayıf bir biçimde kavranmaktadır. Harvey'in (1997, 272) anlatımıyla dünya genellikle "bir dışsal otorite, ilahi sahipler ya da efsanelerden veya hayal gücünden kaynaklanan uğursuz bir takım varlıklar tarafından işgal edilen esrarengiz

bir kozmoloji gibi algılanıyordu”. Zaman ve mekan kategorileri ise yerlerin kendi gerçekliği içerisinde –içkin bir biçimde- onları var eden tarım, ticaret gibi döngüsel etkinliklere bağlı olarak oldukça sınırlı bir biçimde kavranabiliyordu.

Yerin öncelendiği bu varlık kavrayışı içerisinde mimari ürün ile onun yeri ve zamanı arasında da ancak o yere has kolektif bellekle kavranabilen ayrılmaz ve güçlü bir bağ vardı. Yerleri birbirleriyle ilişkilendirebilecek bir kuramsallaştırma olmadığından ya da oldukça sınırlı ölçüde olduğundan, yer ürününün konumunu bildirmekten çok anlamını bildirmekteydi.

Modernleşme süreciyle birlikte soyut ve eşdeğer bölümlenmiş zaman ve mekân kavrayışlarının geçerlilik kazanması, yerlerin birbirlerinden bağımsız ve kendi anlamlarını yaratan adacıklar olarak kavranamamasına yol açmıştır. Mimari ürünün ise, yerinden çok giderek artan bir biçimde oldukça soyut bir kavrayışla hangi zamana ve mekana ait olduğu önem kazanmaya başlamıştır (Giddens 1994, 16-20). Zaman ve mekân kavrayışlarının yer bağlamından çıkarılması, başka bir deyişle bu kavramların yerlerinden edilerek evrensel bir kategori olarak kavranması mimarlık alanında “yersizleşme” sürecinin ana kaynağı olarak görülebilir.

Rönesans Döneminde yaşanan başlıca iki gelişme bu duruma ivme kazandırmıştır. Bunlar, Öklid geometrisinin geliştirilmesi ile elde edilen perspektif kurallarının belirlenmesi ve mekanik saatin yaygınlaşması ve geniş toplumsal kitlelerin kullanmaya başladığı ortak bir takvim sistemi ile özetlenebilir. Her iki gelişmenin de yerin anlamsal gücünü çözen ve zaman ve mekân kategorilerini mitsel algılayıştan kuramsal algılayış

düzlemine çeken derin etkileri olmuştur (Harvey 1997, 274). Yerler artık konumlarıyla, boyutlarıyla, görelilikleriyle birbirleriyle karşılaştırılabilir, hesaba katılabilir, kuramsallaştırılabilir kavrayışlar olarak mimarlığın ve yapıların temsiliyet alanından görelilik olarak uzaklaşmaya başlamışlardır. Bu durum aynı zamanda, fiziksel gerçekliğe işaret eden yapıyı ve onun inşasına yönelik bilgiyi, yere bağlı olmaktan çıkarma sürecine sokmuştur. Soyutlama yoluyla taşınır hale getirilebilen uygulamaya yönelik kuramsal bilgi, yerlerin birbirleriyle arasındaki farkların giderek azalmasına yol açan süreci başlatmıştır. Yer algısının, birbirinden bağımsız adacıklar olmaktan çıkıp birbiriyle soyut mekânsal kurallar aracılığıyla bağlantılı parçalar haline dönüşmesi, düzenlemelerin yapı ölçeğinden, kent, bölge, ülke ölçeğine kadar doğruluğu varsayılan bütüncül planlamalar aracılığıyla yapılmasını sağlamıştır. Bu durum yersizleşme sürecinde hızlandırıcı bir rol oynamıştır. Zamanın, yere özgü doğa ya da insan etkinliklerinin döngüseliği olarak algılanması yerine uzaktaki yerleri de bağlayan genel bir tarih bilinci çerçevesinde algılanışı, tasarım ve planlama süreçlerini geleceğin öngörülüp bilinçle yönlendirilebildiği bir araç haline dönüştürmüştür (Harvey 1997, 274).

Tasarımın araçsallaşarak doğanın ya da zaman ve mekânın boyunduruk altına alınması gibi ortak amaçlar çerçevesinde yürütülmesi fiziksel alanda görülen yersizleşmenin kökeniyle ilgili temel bir sorunsaldır.

Zaman ve mekânın soyut kategoriler ve sayılarla ifade edilmesi, hem temsiliyet zemininde hem de günlük yaşama ilişkin uygulamalarda bir “türdeşleşme” [homogenization] olgusunu gündeme getirmiştir

(Akcan 1994, 43). Bu aynı zamanda “zaman” ve “mekân” kabulleriyle temsil edilmeye çalışılan fiziksel çevrenin ve bunları oluşturan öğelerin birbirleriyle ikame edilebilirliğiyle ve alınıp satılabilirliğiyle doğrudan ilişkilidir. Modern zamanların en belirgin niteliklerinden biri olarak kabul edilebilecek zaman ve mekânın metalaşması, mimari ürünün yeriyile kurduğu mitsel ilişkiyi parçalamakla kalmamış aynı zamanda mimarlığı da mekânın metalaştırılması yolunda araçsallaştırmıştır.

Özetle mimarlıkta yersizleşme sürecinin kaynaklarını;

- yerin zaman ve mekân kategorileri içinde ayrıştırılması,
- zaman ve mekânın mitsel algılanıştan kuramsal algılanışa dönüşmesi,
- zaman ve mekânın soyut kategoriler ile temsil edilip algılanması,
- zaman ve mekânın türdeşleştirilmesi ve
- zaman ve mekânın metalaştırılması olarak tanımlayabiliriz.

Tüm bu gelişmeler aynı zamanda, zaman ve mekânın içinin boşaltılması, insan ilişkilerinden bağımsız ve anlama kayıtsız hale getirilmesi olarak da ifade edilebilir.

2.2.1. Zaman Mekân Sıkışması

Bu sürecin hızlanarak zaman ve mekân kabullerinde ikinci bir niteliksel dönüşümün yaşanması, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sonucu ortaya çıkan “zaman-mekân sıkışması” ile mümkün olmuştur. Zaman-mekân sıkışması tasarıma konu olan ya da tasarım ürününü çevreleyen yerlerin kendilerinden çok uzakta olan etkilerle şekillenmeye başlamalarıdır (Harvey 1997, 300). Faks, televizyon, bilgisayar ve internet gibi elektronik iletişim teknolojisi bu duruma ivme kazandırmıştır. Yakın olanın uzak, uzak olanınsa yakın olabildiği bir

ortamda, mimari ürünün de yalnız yakın çevresine değil, kendi zamanına da yabancılaşması söz konusudur. Herhangi bir yerde ve herhangi bir zamanda üretilmiş olan üslup, tarz, biçim, üretim şekli, fikir, bağlantısız ve bağlamsız bir şekilde bir araya gelebilmektedir (Massey 1993, 23-69). Yerlerin fiziki gerçekliğinin yerini imajların ve yaşam biçimlerinin bağlantısız birlikteliğinin alması, tasarım ürününün hem bulunduğu yerle hem de üretimine kaynaklık eden düşünce biçimiyle ilişkilerinin kopması anlamına gelmektedir.

Zaman-mekân sıkışmasının mimarlık etkinliği açısından en belirgin sonuçlarından biri de tasarıma konu olan yerlerin sınırlarının bulanıklaşması ile olayların ve eylemlerin belirli bir yer içinde yalnızca o yerin nedenselliklerine ya da tarihselliklerine bağlı olarak gelişme gösteremeyeceğinin belirlenmesidir. Mekânsal düzenleme gerektiren her türlü etkinlik, mahal, bölge, ülke vb. sınırlamaları aşarak giderek artan ölçüde küresel etkiler altında yürütülmek zorundadır. Bu aynı zamanda geçmiş, gelecek ve şimdi arasında sınırların erimesi, bekleyiş kültürünün yok olması ve uzun vadeli değerlendirmelerin ve planlamaların geçerliliğini yitirmesi anlamına da gelmektedir (Urry 1995, 249). Özetle Aydınlanma döneminin çok güvenilir, nesnel zaman ve mekân kategorilerinin, toplumsal eylemlerde iş göremez hale gelişi, “zaman ve mekânın çöküşü” olarak yorumlanabilir.

2.3. Yersizleşme Sürecine Tepkiler

Ne var ki fiziksel alanda görülen yersizleşme sürecine, tepkiler de eş zamanlı olarak gelişmektedir. Kişisel ve kolektif kimlik arayışları, insanların ve grupların kendi varlıklarını ortaya koyma

ihtiyaçları, küresellik – yerellik tartışmaları (milliyetçilik, etnik ve marjinal grupların kimlik kazanma arayışları) ve evrensellik – özgüllük (bireysellik) tartışmaları bu kapsamda değerlendirilebilir. Bütün bu eğilimler, aynı zamanda mekânsallaşmış bir ‘ötekiliğin’ serpilip gelişebilmesi açısından sayısız olanak da sunmaktadır. Burada yersizleşmenin ancak hiçbir zaman sona ermeyen bir ara evre olarak kuramsallaştırılmasıyla çözümlenebilecek bir diyalektik vardır (Soja 1990, 323). Mekânsal engeller veya sınırların çöküşü yerlerin öneminin azaldığı anlamına gelmemektedir. Mekânsal engellerin önemi ne kadar az ise mekân içindeki yer çeşitlenmelerine de sermayenin duyarlılığı o kadar büyük olmaktadır. Mekânsal engeller çökerken, yerin ve işgücünün özgüllüğü, yere ilişkin yatırımcılığın, yönetimin, yapıların, tarihin, çevrenin ve benzerlerinin karakteri önemli hale gelmektedir (Harvey 1997, 294). Bu bağlam, “Yerin Yeniden Üretimi” bölümünde daha ayrıntılı biçimde ele alınacağı gibi yerlerin sermayeyi, vasıflı çalışanları ve özellikle ziyaretçileri cezbedecek şekilde giderek farklı bir imaj oluşturma; çevre, yer ve gelenek havası yaratma gerekçelerini açıklamaktadır. Bir yandan doğal ve mamul çevreye yönelik ilgi artarken bir yandan da insanların, politikacıların, işverenlerin, dolayısıyla da tasarımcıların hem yerlerin birbirinden farklı görünmelerini sağlama hem de onları belirli bir çağdaş çevre ile yer imajı, özellikle de doğa imajı ile tutarlı kılma yönünde bir çaba içine girmelerine neden olmaktadır.

Toplumsal alanda ve fiziksel çevrede görülen yersizleşme karşısında tasarım sürecine ilişkin nasıl bir pozisyon benimsebilir? Bu ahlakbilim temelinde kurulabilecek ve en nihayetinde de içinde

bulunulan durum, ortam bağlamında politik eylemselliğe işaret eden bir soru olarak değerlendirilebilir. Bir yanda bu süreci, bir özgürleşme, yeni imkânların elde edilmesine olanak tanıyan, yaratıcılığın ve düşüncenin engellerinin kırılmasını sağlayan bir olanak olarak kucaklamak, öte yanda da kültürel birikimlerin korunması, yabancılaşma, kimlik ve aidiyet sorunları karşısında direnç alanı oluşturmak yönünde bir tavırdan bahsetmek olasıdır. Mimarlık alanında birinci konum en azından mimari dil anlamında yapışökümcülük çerçevesinde ifade alanı bulurken, diğer konum ise eleştirel bölgeselciliğin tavrı ile tutarlılık göstermektedir. Kuşkusuz saf bir duruşa işaret eden bu iki konumu olduğu gibi kabullenmek mümkün değildir. Ne yalnız bağlamsızlıkların olduğu kaotik bir düşünsel ortamda üretim var olabiliriz ne de değişmez düşünsel kategorilerin tanımladığı yapılar içerisinde olageleni kavrayıp yönlendirebiliriz. Dolayısıyla yersizleşme taraf olunması gereken bir süreç olmaktan çok, farkındalıkların arttırılması yolunda iş gören bir düşünsel aygıt ve yeni bağlamsallıkların, düşünsel kategorilerin, anlatıların oluşturulması ve fiziksel gerçeklikte yerlerin yeniden üretiminde bilinçle yönetilmesi gereken bir ara evre olarak kavramsallaştırıldığında anlam kazanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Eleştirel Bölgeselcilik kavrayışının yalnızca durağan bir varlık felsefesinden hareket etmeyip “oluş”u da içine alacak biçimde geliştirilerek kuramsallaştırılması üzerinde durmaya değer bir çaba olarak görülebilir.

3. *Yerin Yeniden Üretimi*

Önceki bölümde kapsamlı bir şekilde ele alındığı üzere, yersizleşmeyi sadece aynılık, homojenlik, türdeşlik üreten bir süreç olarak görmek yeterince açıklayıcı

değildir. Yersizleşme aralıksız sürdürülen bir yeniden yapılandırma sürecinin gerçekleştirilebilmesi yolunda bir ara evre olarak değerlendirilmek zorundadır. Dolayısıyla “yersizleşme” ve “yerin –yeniden- üretimi” birbirini tamamlayan ve bir arada yürütülen süreçlerdir. O nedenle mimarlık alanında da etkili bir kuramsallaştırma için hem yersizleşme, hem de yerin yeniden üretimi süreçlerine yanıt verebilen yeni kategorilere gereksinim duymaktayız.

Hem bir kavrayış biçimi olarak yerin yeniden üretimi, hem de tasarım etkinliğini yönlendirici bir olgu olarak coğrafi, kültürel, ekonomik yerelliklerin yeniden üretimi konunun çözümlenmesinde anlamlı bir bütüne ulaşmak için kapsamlı araştırma gerektiren konular olarak ortaya çıkmaktadır.

3.1. Yeniden Üretimin Kavramsallaştırılması

Konunun genel çerçevesini çizmek amacıyla öncelikle, “yeniden üretim” olgusunun yer/mekân kavrayışlarını da içine alacak bir şekilde kavramsallaştırılması üzerinde durmak gerekmektedir.

Yeniden üretim dendiğinde daha önce gerçekleştirilmiş bir üretim eyleminin yinelenmesinden bahsetmekteyiz. Bu durum doğal olarak orijinal ile kopya, birincil ile ikincil, gerçek ile sanal kavramlarının da dâhil olduğu, mimarlık kuramında da geniş bir yer bulmuş, oldukça karmaşık bir alana işaret etmektedir.

¹⁵ Birinci bölümde detaylı bir şekilde incelediğimiz gibi görüngübilim temelli yer kuramlarında her yerin kendinse has bir biçimler bütünlüğü, karakteri olduğu ve bu durumun yere özgünlük kazandırdığı düşünülmekte, tasarımda yer ile kurulan ilişkide bu özgün yapının, ilk halin bir çıkış noktası olarak görülmesi gerekmektedir.

Çalışmada, söz konusu kavramsallaştırma sorunu dahilinde geniş düşünme alanları açmış iki önemli düşünürün, Jean Baudrillard ve Gilles Deleuze’un

“simülasyon” ve “simülakra” kuramları karşıtlıkları ile sorgulanmıştır. Bu bağlamda her “üretim” ya da “yaratım” bir “yeniden üretim” ya da “yeniden yaratım”dır. Baudrillard’a (1998) göre bu içinde yaşanan çağa ait bir durumken Deleuze’e göre (Clebrook, 2004) her zaman böyle olagelen bir olgudur. Hiçbir zaman özgün bir ilk örnekten bahsedemeyiz. Doğada ve insan üretiminde herşey birbirinden birtakım farklılıklarla kopyalanıp çoğalır, çeşitlenir. Her iki düşünürün de tespitlerinden çıkarabileceğimiz sonuç ise içinde yaşadığımız hız çağında bu olgunun daha görünür hale geldiğidir.

Henri Lefebvre’in (1991) başka bir noktadan mekân/yer konusunda getirdiği yeni bir açılıma göre ise ‘yer’ bir kavram olarak sürekli olarak yeniden ve yeniden üretilmektedir.

Bu çerçeve içerisinde bir düşünme biçimi olarak; gerçek(edimsel)-sanal, orijinal (özgün)-kopya, gösteren-gösterilen gibi karşıtlıkların özellikle çağdaş dünyayı ve evrensel olguları anlama yolunda yetersizleşmektedir. Mimarlık alanında ise; tasarımda özgün, ilk örnek-kopya, birincil-ikincil gibi geleneksel ayrımların anlamını kaybetmektedir. Böyle bir ortamda yeri var ettiği savlanan mevcut/özgün biçimlere ve şeylere odaklanmak¹⁵ yerine bunların durmaksızın yeniden üretim biçimlerine dolayısıyla bunların arkasında yatan eylemselliklerle ilgilenmek önem taşımaktadır.

3.2. Yerlerin Yeniden Üretimini Yönlendiren Olgular

Elde edilen bu kavramsal altyapı ile günümüzde yerlerin yeniden üretimini yönlendiren eylemselliklerin neler olduğu, yeniden üretimin gerçekleştirilme biçimleri, nedenleri ve bu ortamda mimarlık

etkinliğinin durumu sorgulanmıştır. Bu çerçevede konu, “Sermayenin Farklılıklara Artan Duyarlılığı” başlığı altında ekonomik boyutuyla, “Sığınılacak Bir Liman Arayışı” başlığı ile sosyal boyutuyla, “Modern Öznenin Dönüşümü” başlığı ile de bir anlamda psikolojik boyutuyla çözümlenmeye çalışılmıştır.

3.2.1. Sermayenin Farklılıklara Artan Duyarlılığı

Konun ekonomik boyutu göz önünde bulundurulduğunda, iletişim ve ulaşım alanında yaşanan gelişmeler sonucu mekânsal engellerin azalması, bir yandan yersizleşme bölümünde incelendiği gibi mekânsal farklılıkları yok ederken, bir yandan da mekânsal farklılıklara duyarlılığın artmasına neden olmaktadır. Mal, hizmet ve para akışının maliyetinin giderek düştüğü bir ortamda sermayenin (mekânsal yatırımların) bulunduğu yerde genişlemesinin getireceği sorunlar karşısında, yerleşecek yeni alanlar bulma, ikinci bir şube açma seçeneği daha cazip hale gelmektedir (Harvey 1997, 262). Bu durumun geçerlilik kazanmasında artan iletişim olanakları nedeniyle şirketlerin yeni nitelikler kazanan işbölümü kabiliyetleri de etkili olmaktadır (Jameson 1990, 58-116). Ancak yerlerin yeniden üretilmelerinde daha önemli neden -artan akışkanlığı sayesinde- sermayenin, maksimum kar esasına bağlı olarak, üretimi ve tüketimi gerçekleştirecek, işgücü maliyeti, tüketim hızı vb. farklılıklara sahip toplumsal yapılanmalara ilgisinin artmasıdır (Urry 1999, 29). Örneğin üretim işgücü maliyetinin düşük olduğu yerlerde yürütülürken, araştırma ve geliştirme faaliyetleri, uygun eğitim alt yapısı bulunan coğrafyalarda yoğunlaşmaktadır (Harvey 1997, 327). Böyle bir ortamda eski ekonomik merkezlerin yerleri sallanmakta, dünya coğrafyası içinde yerel yöneticiler

ve toplumsal örgütlenmeler sermayenin kendi bölgelerine akışını güçlendirmek için farklılıklarını/avantajlarını hem artırma hem de bunları dünya pazarına sunma yarışına girmektedirler (Akcan 1994, 64-65). Özetle, sermayenin akışkanlığı mekânsal farklılıkların ortaya çıkarılması yönünde uyarıcı bir niteliğe sahip olmaktadır. Böyle bir ortamda mimarlık etkinliğinin de geleneksel anlamda kabul görmüş, akılcı düzenlemeler yoluyla mekân kullanımını optimize etme, toplumsal yaşamın gelişimi için bilimsel yoldan en uygun/en iyi/en sağlıklı çevreleri üretme gibi nosyonlarının yerini daha çok yerleri dünya pazarında en iyi sunma, dahası yerler için yeni imgeler üretme amacı almaktadır.

3.2.2. Sığınılacak Bir Liman Arayışı

Yerlerin yeniden üretimini yönlendiren sosyal boyut da, modernleşme sürecinin sarsıntılı gelişimi ile modada, fikirlerde, yaşam biçimlerinde hatta hayatın her alanında ortaya çıkan bir gelip geçicilik ve uçuculuk duygusu karşısında dünya genelinde görülen bir tutunulacak, sığınılacak değişmez değerler arayışı ve hatta imal edilişi olgusu ile açıklanabilir. Küreselleşmenin yıkıcı etkisi ile eski toplumsallıklar dağılmakta ancak bununla eş zamanlı olarak yeni tip gruplaşmalar, cemaatleşmeler, etnisiteler, kimlikler özetle farklılıklar ortaya çıkmakta, milliyetçilik, din gibi değerler bütünlüğüne ilgi yeniden artmaktadır. Böyle bir ortamda yeni tip birliktelikler mekân kendilerine mal etme, kendi farklılıklarını mekân üzerinden ifade etme, yaşam biçimlerini mekâna işleme arayışına girmekte, mimarlık etkinliği de bu yolda sözkonusu değerler bütünü ifade etme, hatta bular için yeni biçimler geliştirme nosyonunu yüklenmektedir. Ancak bu gelişmelerin hiçbiri küresel kap-

italist ilişkilerden bağımsız gelişme gösterememekte, mekânsal farklılaşma sürekli olarak yeniden kodlanarak yerlerin yeniden üretimi ekonomik gereklerle uyum içinde işletilmektedir.

3.2.3. Modern Öznenin Dönüşümü

Yerlerin yeniden üretimini yönlendiren bir diğer boyut da, modern öznenin dönüşümü ile açıklanmaya çalışılmıştır. Zaman-mekân sıkışması ile bireylerdeki zaman ve mekân algısı önemli ölçüde değişime uğramakta, bireyler dünyanın diğer ucundaki gelişmelerden yakın çevresinde olan gelişmelere oranla daha fazla ve hızlı haberdar olmakta, bireyin zaman kullanımı ise yakın çevresindekilerden farklılaşarak bağımsızlaşmaktadır. Benlik böylesi bir ortamda, parçalı ve bağlantısız, coşkulu yoğunluklar yaşayarak dağılmakta, merkezbozuma uğramış benlikler yığınlar halinde dönüşmekte, modern benliğin ideal ve olağandışı başarısı olan derinlik, gerçeklik ve tutarlılığı artık taşımamaktadır (Sennett, 1996). Böyle bir ortamda geleneksel sabit kimliklerin yerini çok daha belirsiz ve akışkan kimlikler almaktadır. Hatta kimlik fikrinin kendisi söylencesel bir yapıya haline gelmektedir. Öznenin bu şekilde dönüşümü ile derinlikli karşılaştırmaların yapılabildiği yazılı kültürün yerini de yüzeysel ve anlık sunumlara dayalı bir görsel kültür almaktadır. Medyada, imajlar anlatı üzerinde üstünlük kazanarak, estetik baskın bir konuma gelmekte ve izleyici imaj fazlalığının serbest oyunu tarafından baştan çıkarılmaktadır. Dolayısıyla bu durum, bir yandan sanat, yüksek kültür ile akademi, öte yandan günlük yaşam ile popüler kültür arasındaki simgesel sınırların da erimesi anlamına gelmektedir. Bu türden merkezbozuma uğramış benlikler, bağlantısız seçmecî biçimlerin basit ve derinliksiz bir biçimde alıntılanarak paro-

dileştirildiği kentsel çevreler tarafından kolaylıkla ayartılabilmektedir (Harvey 1997, 338). Bu da bireyin algısına ve tüketimine sunulan yerlerin yeniden üretiminde bir derinlik kaybına neden olmakta, mimarlıktan beklenen ise medya aracılığıyla üç beş saniye içerisinde kitlelerin ilgisini uyandırabilecek jenerik mekân sunumları elde etmek noktasına kadar varabilmektedir (Zukin 1993, 221).

3.3. Yerlerin Tüketimi

Modern dünyada üretimin yapılanması tüketim etkinliğinin öngörüldüğü çerçevede yürütülmektedir ve yerlerin üretimi de tüketim ilişkileri uyarınca sürdürülmek zorundadır. Maksimum kâr esasına bağlı olarak üretim ve tüketim süreçlerinin devir süresini hızlandırmak için yeni tüketim araçlarını uyarıcı etkisine ihtiyaç duyulmaktadır (Baudrillard, 1997). Tüketim araçları ile olağan ihtiyaçların ötesinde yeni ihtiyaçların icat edilmesi, tüketim ürünlerinin elde edilmesine yönelik yeni haz biçimlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. İnsanların yemek, içmek, barınmak gibi biyolojik ve somut ihtiyaçları sınırlı olduğu için, tüketimin örgütlenmesinde güç, statü, saygınlık gibi bireylerin psikolojik doyum arayışlarının, tüketim ürünlerinin elde edilmesi yoluyla karşılanacağına yönelik ikna edici bir sunum gerçekleştirilmek zorundadır (Yurtcu 2002). Tanıtım, reklam, promosyon gibi araçların bu yolda gerçekleştirmeleri gereken işlem de güç, statü, saygınlık gibi nosyonların toplumsal yapılanmalardaki kabul görmüş kodlarını çözümleyerek bunları tüketim ürünleri ile eşleştirmek ve geniş kitlelerce bu eşleştirmenin kabul görmesini sağlamaktır (Jackson 1993, 207-228). İmge ve ürünlerin, gösteren ve gösterilenin hem hal olduğu bu yapılanma simülakra tasarımı ile mümkün olabilmektedir. Bu çerçeve

içerisinde mimarlık ürünü bu eşleştirmelerin yapıldığı bir tüketim nesnesi haline gelirken mimarlık etkinliği de gerekli sunumların yapılması yolunda araçsallaşmaktadır.

Tüketimin mekânsal örgütlenmesinde bir simülakra tasarımı olarak yerlerin yeniden üretiminin önemi de giderek artmaktadır. Bu çerçevede tüketim ve yer ilişkisi dört ayrı kapsam içersinde değerlendirilebilir:

3.3.1. Tüketim Nesnesi Olarak Yer

Bunlardan ilki yerlerin giderek artan oranda tüketim nesnelere haline geldikleri ve yeniden üretimde bu yönde bir yapılanmanın etkili olduğu biçiminde bir tespitten kaynaklanmaktadır. Burada, herhangi bir coğrafi alanın insan kullanımına açılması, insanın bu yerleri kendisine mâl etmesinden çok, yerlerin kendilerini var eden niteliklerinin algılanabilir imajlara dönüştürülüp özellikle de görsel açıdan tüketilmesi söz konusudur. Yerlerin görsellikleri gerek turistler gerekse de ülkelerin ya da çeşitli toplumsal örgütlenmelerin gerekleri doğrultusunda tüketilmektedir (Cartier 2005, 1-20). Bu çerçeve içerisinde, insanlara belirli biçimde resmedilmiş yerler, özellikle turistler için bir cazibe yaratabileceklerse, kendilerini fantezi imgelerin betimledikleri biçimde süslemeye başlamakta, elde edilen büyüleme mekanizmasıyla tek bir ürün yerine tüm bir mal ve hizmetler toplamının tüketimi sağlanmaktadır (Crouch 2005, 23-35). Görsel tüketimin bir diğer biçimi belli bir yere ait imgenin dünyanın başka bir yerinde yeniden fiziksel olarak oluşturulması şeklinde olmaktadır.

3.3.2. Tüketim Alanı Olarak Yer

İkinci olarak yerler, tüketimin mekânsal örgütlenmesinde her türlü mal, hizmet ya

da ürünün alınıp satıldığı tüketim merkezleri olarak yeniden yapılandırılmaktadır. Bu yönde bir gelişim, genellikle gerek çok merkezli ve gevşek, gerekse değişken ve esnek bir yapıya sahip olmaları nedeniyle sermayenin yoğunlaşma ve dağılıma sürecinde kolaylaştırıcı bir rol üstlenen metropol alanlarda görülmektedir (Thorns 2004, 132-187). Yerlerin tüketim merkezleri olarak yeniden örgütlenmesindeki genel amaç ise, küresel ölçekte dolaşıma çıkan değerleri bu yapının içine yerleştirmek ve küresel ile yerel arasındaki akışın debisini arttırabilmektir. Bu bir anlamda seri üretim sistemindeki fabrikaların üretimi hızlandırmasına benzer olarak tüketimin de rasyonalize edilmiş yeni mekânsal örgütlenmeler aracılığıyla hızlandırılması anlamına gelmektedir. Tüketim hızının arttırılabilmesi için rasyonel düzenlemelerin ötesinde tüketicinin sürekli olarak uyarılması, potansiyel tatmine ulaşma duygusunun da canlı tutulması gerekmektedir. Bu nedenle, bu merkezler akılcı taraflarını gizlemek, tüketiciye kendilerini bir büyüleme mekânı olarak sunmak zorundadırlar. Böylece, eğlence organizasyonları, çeşitli gösteriler, özel fırsatlar olarak sunulan kampanyalarla tüketim ile eğlence birleştirilerek bu yerlerde tüketim haz alınan bir eyleme dönüştürülmektedir (Yırtıcı 2002, 9-38).

3.3.3. Tüklenen Yerler

Üçüncü olarak yerlerin kelimenin gerçek anlamıyla tüketilmeleri, gerek maddi anlamda gerekse de imgesel olarak yere ait anlamlı bulunan her ne varsa bunların zaman içerisinde kullanılarak azaltılması, hata yok edilmesi söz konusudur. Dünya genelinde bu duruma savaşlar, doğal afetlerden çok bu bölümde incelediğimiz toplumsal dönüşümler ve kitlelerin akışkanlığı neden olmaktadır. Bu tür yok oluş daha dramatik olarak, “doğal”, “otan-

tik” ya da “geleneksel” olarak sunulan yerlerde gözlemlenebilmekte ve kitlelerin artan ilgisi ile böylesi yerler niteliklerini uzun süre koruyamamaktadırlar (Urry 1999, 204). Sürecin işleyişinde, mimarlığın gerek, bu yerlerin tanımlanarak nesneleştirilmesi, gerek tanıtımının yapılarak ilginin artırılması gerekse de doğrudan mekânsal düzenlemeler yoluyla önemli etkileri olmaktadır (Oakes 2005, 35-55).

3.3.4. Yerel Bakışın Tükettikleri ve Koruma Sorunu

Dördüncü ve son olarak yere ait değerlerin öne çıkarılarak korunması ve pazarlanması sonucu yere niteliğini verdiği düşünülen diğer değerlerin geri planda kalarak yok edilmesi söz konusudur. Özellikle tarihleri ile dünya pazarına sunulan yerlerde, imajın oluşturulması sırasında kimin tarihi ve hangi tarihsel dönem öne çıkarılmalı ve hangi tarihsel “miras” korunmalıdır? Bu gibi sorunların hemen hepsi hem tüketim ilişkileri ile hem de mekân üzerinden yürütülen kimlik çatışmaları ile belirginlik kazanmakta, çoğu zaman sorun söz konusu yerin sınırını aşarak, ülke ve hatta uluslar arası politikalara yön verebilmektedir (Urry 1999, 219).

Özetle yerlerin yeniden üretimi, yersizleşme süreci ile eş zamanlı işleyen, mekânın yeniden yapılandırılması sürecidir. Bu süreç, farklı coğrafyalarda farklı biçimlerde görünür hale gelse de küresel anlamda pek çok genelleme yapmak mümkün görünmektedir. Sürecin işleyiş biçiminin, kurallarının belirlenmesi, sınırlarının tespit edilmesi mimarlık etkinliğinin de bu durum karşısında ne gibi sorunsallarla baş başa olduğunun görülmesine olanak tanımaktadır. Mimarlık açısından tasarım sorunlarının bu

çerçevede değerlendirilmesi, hem daha derinlikli eleştirel bakışların geliştirilmesi hem de küresel sorunlar karşısında mekânsal düzenlemelerin bilinçle yönetilmesi bakımından önem taşımaktadır.

4. Sonuç

Kürselleşme süreci, bir yandan yaşamları, zaman ve mekân örgütlenmelerini benzeştirip, türdeşleştirirken bir yandan da yeni farklılıkların, kimliklerin, güç ve dayanışma birlikteliklerinin, düşünme biçimlerinin oluşabilmesi için benzeri görülmemiş yeni olanaklar sunmaktadır. Bu nedenle her alanda günümüz koşullarını daha iyi anlayabilmek, üzerinde fikir yürütebilmek için hem türdeşleşmenin hem de farklılaşmanın yeni oluş biçimlerinin çözümlenebileceği kategorilere gereksinim duymaktayız. Çalışmada ele alınan “yersizleşme” ve “yerin yeniden üretimi” kavramsallaştırmaları mimarlık alanı için de böyle bir gereksinimin varlığından yola çıkılarak oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken de aralarındaki sınırların hızla eridiği felsefe, coğrafya, ekonomi, sosyoloji gibi pek çok sosyal bilim kuramından yararlanılmış, bu alanlarda geliştirilen yeni bakış açıları mimarlık alanının gerekleri doğrultusunda yeniden yorumlanmaya çalışılmıştır. Tasarım için metodolojik bir yürütme modeli elde etmek amaçlanmamakla birlikte tasarımın yürütüldüğü zeminin sorgulanması, onu çevreleyen etmenlerin belirlenmesi, yeni soru sorma ve sorunsallaştırma biçimleri geliştirilmeye çalışılmıştır.¹⁶

Bu çerçeve içerisinde “yersizleşme” ve “yerin yeniden üretimi” kavrayışları doğrudan sabit bir mekânsal gerçekliğe karşılık gelmeyen ancak, mekânsal düzenlemelerin dönüşümünü anlamımıza, bu alanda yeni ufuklar bulmamıza, bir-

¹⁶ Bu amaç doğrultusunda spesifik bir gözlem alanında yoğunlaşmak yerine olabildiğince çeşitli ve farklı alandan seçilen örneklerin karşılaştırılması ve bunlar üzerinden fikir yürütülmesi daha yararlı görülmüştür.

birinden farklı pek çok gelişmeyi ortak bir payda temelinde çözümleyebilmemize olanak tanıyan düşünme aygıtlarıdır. Zaman ve Mekân kategorileri içinde sabitlenebilen belli bir durumdan çok süreci, varlıklardan çok oluşları, bedenlerden çok olayları gözlemleyebilmemize yardımcı olurlar. Böylelikle verilen dünyanın farklı görüşlerinin arkasında yatan eylemsellikleri görebilmemiz, bunları birbirleriyle karşılaştırarak yeni bağıntılar kurabilmemiz kolaylaşır. Bu aygıtlar aracılığıyla tasarım eylemini de, sabit bir varlık yaratımından çok bir sürecin oluşturulması, farklı eylemselliklerin orta yerine yeni bir eylemselliğin oturtulması, hatta daha da önemlisi bu eylemselliklerin yönetilmesi olarak kavrayabiliriz. Tasarımın bu yönde kavramsallaştırılmasına, özellikle birbirinden farklı hıza ve etki alanına sahip eylemselliklerin bir arada ve çatışma halinde yürütüldüğü metropol alanlar için ihtiyaç vardır●

KAYNAKÇA

- Akay, Ali. 1996. Yersiz Yurtsuzlaşma Üzerine. *Toplumbilim Dergisi* - Gilles Deleuze Özel Sayısı, sayı.5, s. 15-18, Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Akcan, Esra. 1994. İletişim ve Tüketim Toplumunda Mekânsal Farklılığa Ait Çelişkiler. *Toplum ve Bilim Dergisi*. sayı: 64- 65, sayfa: 39-52, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Baudrillard, Jean. 1997. *Tüketim Toplumu*. Çev. F.Keskin ve H. Deliceçaylı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, Jean. 2006. *Simülakrlar ve Simülasyon*. Çev. O. Adanır. Ankara: Doğu Batı Yayınları (Simulacres et Simulations, Galilee, 1981).
- Cartier, Carolyn. 2005. Introduction: Touristed Landscapes/Seductions of Place. *Seductions of Place Geographical Perspectives on Globalization and Touristed Landscapes*. p.1-20, eds. C.Cartier and A.A.Lew New York: Routlage.
- Colebrook, Claire. 2004. *Gilles Deleuze*, Çev. Soydemir, C. İstanbul: Bağımsız Kitaplar Yayınları.
- Colquhoun, Alan. 1989. *Postmodernism and Structuralism: A Retrospective Glance in Modernity and the Classical Tradition: Architectural Essays 1980-1987*. Cambridge: MIT Press.
- Crouch, David. 2005. Flirting with Space: Tourism Geographies as Sensuous/Expressive Practice. *Seductions of Place Geographical Perspectives on Globalization and Touristed Landscapes*, p.23-35, eds. C.Cartier and A.A.Lew New York: Routlage.
- Cullen, Gordon. 1975. *The Concise Townscape*. New York: Van Nostrand Reinhold Company.
- Deleuze, Gilles ve Guattari, Felix. 1990. *Kapitalizm ve Şizofreni 1: Göçebebilimi İncelemesi: Savaş Makinesi*. Çev. A. Akay. İstanbul: Bağlam Yayınları
- Deleuze, Gilles ve Guattari, Felix. 1993. *Kapitalizm ve Şizofreni 2: Kapma Aygıtı*, Çev. A. Akay, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Deleuze, Gilles. 1996. Göçebe Düşünce. *Toplumbilim Dergisi* - Gilles Deleuze Özel Sayısı, sayı.5, sayfa 63-68, Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Deleuze, Gilles ve Guattari, Felix. 1996. Uygur Kapitalist Makina. *Toplumbilim Dergisi* - Gilles Deleuze Özel Sayısı, sayı.5, s. 81-86, Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Deleuze, Gilles ve Guattari, Felix. 2005. *Kapitalizm ve Şizofreni*. Çev. Ö. Doğan. Ankara: Araf Yayınları.
- Demirtaş, Abdurrahman. 1986. *Ansiklopedik Matematik Sözlüğü*. Ankara: Bilim Teknik Kültür Yayınları.
- Eisenman, Peter. 2006. *Şehrin Mimarisi'nin- Amerikan Basımı için Giriş* (Rossi, Aldo) Hafıza Evleri: Analoji Metinleri. İstanbul: Kanat Yayınları.
- Eren, Hasan ve Gözaydın, Nevzat. 1988. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Frampton, Kenneth. 1983. Prospects for a Critical Regionalism. *Perspecta, The Yale Architectural Journal* 20, p.147-162
- Giddens, Anthony. 1994. *Modernliğin Sonuçları*. Çev. Kuşdil, E. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gregotti, Vittorio. 1985. Territory and Architecture. *Architectural Design Profile* 59, no. 5-6 .p.28-34, London: Academy Press.
- Güçlü, Abdülbaki vd. 2002. *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Harvey, David. 1997. *Postmodernliğin Durumu*, Çev. S. Savran, İstanbul: Metis Yayınları.
- Jackson, Peter. 1993. Towards a Cultural Politics of Consumption. *Mapping The Futures*. p.207-228, eds. J. Bird, B. Curtis London: Routlage.
- Jameson, Fredric. 1990. Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı(1984). *Postmodernizm*. sayfa:58-116, Çev. D.Erksan, Derl. N.Zekâ. İstanbul:Kıyı Yayınları.
- Jameson, Fredric. 2002. *Dil Hapisanesi: Yapısalcılığın ve Rus Biçimciliğinin Eleştirel Öyküsü*. Çev. M. H. Doğan. İstanbul: YKY Yayınları.
- Lefebvre, Henri. 1991. *The Production of Space*. Trans. D.N. Smith. Oxford: Blackwell Publishing.
- Lynch, Kevin 1960. *The Image Of The City*. Cambridge, Massachusetts and London: The MIT Press.
- Massey, Doreen 1993. Power Geometry and Progressive Sense of Place. *Mapping The Futures*. p.59-69, eds. J. Bird, B. Curtis. London: Routlage.
- Nalbantoğlu, Hasan Ünal. 1999. Kim Korkar Çöken Zamandan. *Anytime Konferans Bildirileri Kitabı*, ed. C.C. Davidson, s.130-143 Ankara:

- Mimarlar Derneği Yayınları.
- Nalbantoğlu, Hasan Ünal. 2005. Nedir Mekân Dedikleri? *Zaman-Mekân İstanbul: III. Disiplinlerarası Mimarlık - Felsefe Toplantısı*.
- Nesbitt, Kate. 1996. *Theorizing a New Agenda for Architecture: An Analog of Architectural Theory*. New York: Princeton Architectural Press.
- Norberg-Schulz, Christian. 1963. *Intentions in Architecture*. London: MIT Press.
- Norberg-Schulz, Christian. 1971. *Existence, Space and Architecture*. New York: Praeger Publishers.
- Norberg-Schulz, Christian. 1976. The Phenomenon of Place: *Architectural Association Quarterly* 8, n:4, p:3-10.
- Norberg-Schulz, Christian. 1983. Heidegger's Thinking on Architecture. *Perspecta: The Yale Architectural Journal*, n.20, p. 61-68.
- Oakes, Tim. 2005. Tourism and The Modern Subject: Placing The Encounter Between Tourist and Other. *Seductions of Place Geographical Perspectives on Globalization and Touristed Landscapes*. p.36-55, eds. C.Cartier and A.A. Lew New York: Routledge.
- Pallasmaa, Juhani. 1986. The Geometry of Feeling: A Look at the Phenomenology of Architecture", *Skala, Nordic Journal of Architecture and Art* 4; n:6, p:22-25 .
- Rosenau, Pauline Marie. 1998. *Postmodernizm ve Toplum Bilimleri*. çev. T.Birkan. Ankara: Ark Bilim ve Sanat Yayınları.
- Rossi, Aldo. 2006. *Şehrin Mimarisi*. Çev. N. Gürbilek. İstanbul: Kanat Yayınları.
- Rowe, Cullen. and Koetter Fred. 1979. *Collage City*. Cambridge: MIT Press.
- Sarup, Madan. 1997. *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*. Çev. Güçlü, A.B. Ankara: ARK Bilim ve Sanat Yayınları.
- Sennett, Richard. 1996. *Kamusal İnsanın Çöküşü*. Çev. S. Durak, A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Soja, Edward W. 1990. *Postmodern Geographies- The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London: Verso.
- Sola'-Morales, Ignasi. 1996. *Differences: Topographies of Contemporary Architecture*. Trans. G. Thompson. Ed. S. Whiting. A Project of Anyone Corporation. Cambridge: MIT press.
- Tafuri, Manfredo 1980. Problems in the Form of a Conclusion. *Architecture and Utopia: Design and Capitalist Development* Trans. B. L. La Penta, p.170-182 Cambridge: MIT Press
- Tafuri, Manfredo. 2000 Toward a Critique of Architectural Ideology (1969). *Architecture Theory since 1968*. p.2-35, S. Sartarelli (trans.), K.M. Hays (ed.), Cambridge: MIT Press.
- Thorns, David. 2004. *Kentlerin Dönüşümü Kent Teorisi ve Kentsel Yaşam*. İstanbul: CSA Global Yayın Ajansı.
- Tzonis, Alexander. ve Lefavre, Liane. 1990. Why Critical Regionalism Today. *Architecture and Urbanism* n.236, p.22-33
- Urry, John. 1999. *Mekânları Tüketmek*, Çev. R.G. Ögdül, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Yırtıcı, Hakkı. 2002. Tüketime Mekânsal Örgütlenmesinin İdeolojisi. *Arredamento Mimarlık Çağdaş Mimarlık Sorunları Dizisi:3 Mimarlık Ve Tüketim*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Zukin, Sharon. 1993. *Landscapes of Power*. Berkeley: University of California Press.